

УДК 35

СМОКВІН Микола Вікторович,
здобувач ОРІДУ НАДУ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ НЕСІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Міжнародний досвід свідчить, що аграрне виробництво має суттєве значення для сталого розвитку людства. Але використання пов'язаних з ним ресурсів повинно бути раціональним та таким, що не зашкодить навколишньому середовищу. У такій ситуації важливим є розвиток несільськогосподарських видів діяльності, у тому числі на основі сільської громади із залученням внутрішніх (ендогенних) ресурсів конкретної сільської території. Одним із запропонованих організаційно-правових механізмів сталого розвитку може бути створення на базі діючих сільськогосподарських підприємств навчальних закладів з метою реалізації освітніх програм, спрямованих на впровадження новітніх форм діяльності на селі.

Ключові слова: сталий розвиток, несільськогосподарські види діяльності, сільські громади, навчальні заклади на базі сільськогосподарських підприємств, новітні форми діяльності на селі.

Smokvin M. V. International experience of implementation of non-agricultural types of activities in rural areas

International experience shows that agrarian production is essential for the sustainable development of mankind. But the use of resources associated with it should be rational and not harmful to the environment. In this situation, it is important to develop non-agricultural activities, including on the basis of a rural community with the involvement of the internal (endogenous) resources of a specific rural area. One of the

proposed organizational and legal mechanisms of sustainable development may be the creation of existing agricultural enterprises of educational institutions on the basis of educational programs aimed at introducing new forms of activity in the countryside.

Key words: sustainable development, non-agricultural activities, rural communities, educational institutions based on agricultural enterprises, new forms of activity in rural areas.

Постановка проблеми. Розвиток сільськогосподарського виробництва не завжди сприяє поліпшенню соціально-побутових умов проживання на селі, його негативний вплив на навколишнє середовище стає все більш очевидним. Міжнародний досвід свідчить, що лише за рахунок ведення традиційних форм господарювання не можливо досягти сталого поліпшення умов проживання мешканців сільських територій. Тому на державному та міждержавному рівнях постійно іде пошук оптимальної моделі функціонування сільських територіальних громад та новітніх форм господарювання з урахуванням особливостей конкретної сільської місцевості, культурної спадщини, спільних духовних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушену проблематику під різним кутом зору у своїх наукових працях розглядають провідні вітчизняні науковці, такі як: О. Бородіна, В. Геєць, І. Прокопа – та іноземні: Флоренс Вамбугу, Ільяс Чарлафті, Олаф Крістен, Зіта О'Халлорантольц та ін. Але, на жаль, упровадження новітніх форм діяльності на селі, у тому числі в економічно розвинених державах, має безсистемний та повільний характер. Спектр несільськогосподарських видів діяльності доволі вузький та зводиться в основному до надання послуг з організації «зеленого туризму». Незважаючи на те що з боку державних, міжнародних установ, у тому числі приватних, надається консультативна та фінансова підтримка, суттєвих зрушень в цьому напрямі немає. Одна з основних причин – відсутність професійних освітянських програм, спрямованих на роз'яснення необхідності розвитку нетрадиційних форм ведення сільського господарства як запорука не тільки отримання додаткового прибутку, але, насамперед, раціонального використання та збереження для майбутніх поколінь невідновлюваних природних ресурсів, біорізноманіття та природного ландшафту.

Мета статті – з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних тенденцій окреслити оптимальну модель впровадження організаційно-правових механізмів

щодо сталого розвитку українського села на основі популяризації новітніх форм діяльності на селі.

Виклад основного матеріалу. Питання сталого розвитку сільських територій нашої держави більшість науковців узагальнено характеризують неоднозначно. Надзвичайна комерціалізація аграрного сектору економіки призвела до неефективного використання всіх видів ресурсів, розбалансованості між окремими видами життєдіяльності на селі, погіршення екологічної ситуації, депопуляції сільської місцевості. Водночас інтенсифікація виробництва жодним чином не сприяла поліпшенню добробуту селян, соціально-побутових умов їх проживання, збільшенню робочих місць. Продовжується процес нерівномірного розвитку територій, у тому числі на регіональному рівні. Відсутність перспективи розвитку сформувало апатичне ставлення більшості селян до участі у вирішенні негайних питань сталого розвитку села. На жаль, нині в сільській місцевості майже відсутня самоорганізація населення, метою якої є вплив на процеси розвитку власної території.

Вітчизняними та іноземними науковцями і фахівцями з питань розвитку сільських територій визначено, що поняття «сталий розвиток» пов'язане із заходами щодо використання природних ресурсів. Основна стала модель розвитку територій у розвинених державах базується на принципах поєднання та оптимального управління потенціалом: екологічним, економічним та соціальним. Експлуатація кожного із цих ресурсів не має впливати на баланс між ними, і одне джерело не використовується за рахунок іншого [5].

Фундаментом сталого розвитку як ідеї, що визначає соціальне ставлення, екологічну свідомість, екологічну поведінку та дії, є багатогранна, системна та фундаментальна освіта суспільства [6].

На жаль, в Україні в останні часи виникла диспропорція в гармонійному використанні зазначених ресурсів, що виявилось в дисбалансі, а саме в *прискореному розвитку агровиробництва в порівнянні з іншими видами діяльності на селі.*

За статистичними даними Всесвітньої організації продовольства рівень сільськогосподарської освоєності територій у світі становить 37 %, в Україні – 69 %, розораності – 11 % у світі, в Україні – 54 %, що призвело до деградації 13,0 млн га сільськогосподарських угідь [2]. Водночас використання сучасних технологій із

застосуванням мінерального добра, засобів захисту рослин дає змогу щороку скоротити посівні площі на 300 млн га у світі.

Останнім часом міжнародна наукова спільнота створила потужну теоретичну базу щодо науково обґрунтованого розвитку сільських територій з обов'язковим урахуванням місцевої специфіки, такої як історико-культурні традиції, побутові умови проживання, відповідальне ставлення до збереження навколишнього середовища. У сучасному світі агровиробництво займає визначальне місце, адже питання забезпечення населення продуктами харчування є питанням виживання людства. Водночас визначено, що технології, які впроваджуються в рослинництві, тваринництві та інших аграрних галузях мають бути безпечними та такими, що не зашкодять майбутнім поколінням. У зв'язку з постійним зростанням населення все більше земель використовується для сільгоспвиробництва, у тому числі в Україні, що негативно впливає на збереження природного ландшафту, призводить до зменшення біорізноманіття.

Деякі науковці, наприклад Флоренс Вамбугу, виконавчий директор фонду Harvest Biotech Foundation, вважає, що для розвитку виробництва та водночас збереження навколишнього середовища, необхідно, щоб, по-перше, виробником та споживачем сільгосппродукції була одна і та сама людина або група людей; по-друге, новітні технології повинні бути доступні фермерам, які могли б їх адаптувати до місцевих умов. Та найважливішим є те, що досягнення зазначеної мети можливе лише за умови активної участі місцевих адміністративних структур [4].

У науковій доповіді «Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація» аналізуються досягнення іноземних держав у сфері розвитку сільських територій, звертається увага на те, що рушійною силою суттєвого підвищення життєвого рівня населення став розвиток сільського господарства. Але подальший досвід показав, що розвиток лише агровиробництва має також негативні наслідки. Тому в більшості розвинених країн агровиробництво є не кінцевою метою, а тільки засобом забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства [3].

Науковці Олаф Кристен и Зита О'Халлорантольц у статті «Індикатори сталого розвитку в галузі сільського господарства» визначають, що існує межа, за якою стає неможливим відновлення основних сільськогосподарських ресурсів, тому пропонується визначити індикатори зростання виробництва та дотримуватись

науково обґрунтованих норм споживання. Вирішити питання можливо за рахунок культури споживання, самозабезпечення населення необхідними продуктами харчування без негативного впливу на стан навколишнього середовища [1].

Можемо зробити висновки, що запорукою забезпечення сталого розвитку села без негативного впливу на навколишнє середовище є розвиток фермерських господарств за умови їх доступу до новітніх технологій, адаптованих до місцевих умов. Для реалізації зазначеного необхідно запровадити такий організаційно-правовий механізм, як доступність до отримання фахових консультацій із застосуванням сучасних безпечних технологій ведення бізнесу в сільськогосподарській сфері, постійний та своєчасний доступ до інформаційних ресурсів для ознайомлення з останніми науковими розробками. Крім того, важливим є те, що внутрішній споживчий ринок наповнюється продуктами харчування рослинного походження, непереробленими м'ясо-молочними продуктами саме завдяки селянським та фермерським господарствам. Згідно з міжнародним досвідом організаційно-правова підтримка з боку держави має бути спрямована на підтримку галузевих громадських об'єднань на районному рівні. Наслідком цього має стати поліпшення соціально-побутових умов проживання, екологічної ситуації, розвитку несільськогосподарських видів діяльності на селі.

Сьогодні сформувався широке коло науковців, які найбільш ефективною моделлю розвитку територій, у тому числі в сільській місцевості, вважають трансформацію людського соціуму, який проживає на визначеній території, в громадянське суспільство, здатне до вирішення будь-яких питань. Створені на базі громадянського суспільства органи місцевого самоврядування, співпрацюючи з місцевими асоціаціями, такими як: асоціація фермерів, асоціація сільгосптоваровиробників та інші – формують політику розвитку конкретної території.

У науковій праці К. Реймана «Соціальні умови ендогенного зростання територіальних одиниць» зазначено, що основними фундаментальними умовами, своєрідними вихідними даними для вирішення завдання розвитку конкретної місцевості є природні ресурси, клімат, історичні, культурні умови та соціальна структура [7]. Незалежно від розташування конкретної території внутрішні ресурси даної місцевості аналізуються та спрямовуються на її розвиток.

Метою Європейської ініціативи зі сталого розвитку в сільському господарстві (EISA) було знайти баланс між економічно життєздатним, екологічно чистим та соціально прийнятним сільським господарством. Щоб визначити рівень стабільності, необхідно розробити інструменти для його вимірювання, знайти показники для всіх аспектів. Згідно з науковими даними, активна участь різних секторів суспільства в подальшому розвитку індивідуальних показників та систем індикаторів є ключовою умовою для розвитку села та підвищення добробуту її населення.

З метою ознайомлення та впровадження міжнародного досвіду трансформації сільського господарства та розвитку сільських територій найбільш актуальним з точки зору практичного застосування для України є аналіз перетворень, які відбулися в країнах Східної Європи.

Початком аграрної реформи в постсоціалістичних країнах, яка відбувалась у 90-ті рр. минулого сторіччя, стала економічна трансформація. Основними цілями нової аграрної політики визначено: забезпечення умов та мотивації для створення нових господарюючих суб'єктів приватного типу на основі відновлення і врегулювання прав і відносин власності на землю та інше сільськогосподарське майно; посилення ринкової орієнтації сільського господарства і стабілізації ринку сільськогосподарської продукції; підвищення ефективності та конкурентоспроможності аграрної продукції; проведення територіальної реструктуризації; модернізація технічного та технологічного оснащення сільськогосподарських підприємств. Але вже через декілька десятиліть стало зрозуміло, що з економічної та соціальної точки зору виникла необхідність пошуку новітніх організаційно-правових механізмів розвитку територіальної громади та несільськогосподарських видів діяльності. З точки зору економічної доцільності впровадження новітніх видів діяльності обумовлено вузькою спрямованістю ведення сільського господарства, що зменшує конкурентоспроможність, як окремих регіонів, так і сільгосптоваровиробників, насамперед дрібних.

Одним із прикладів поширення несільськогосподарської діяльності на базі дрібних ферм у Європі є впровадження проекту «Соціальне землеробство на базі громад» (CSF). Соціальне землеробство як вид діяльності в Європейських державах почав розвиватися у 2000 р. У різних державах ЄС він має власні особливості, але його мета полягає у створенні нової спільноти через інтеграцію мешканців сільської місцевості, об'єднаних ідеєю CSF.

Сутність «Соціального землеробства на базі громад» полягає в наданні соціальних послуг, таких як: реабілітація важкохворих людей, у тому числі психічнохворих; ресоціалізація людей, які відбували покарання; постійне перебування людей похилого віку під наглядом у фермерських, приватних господарствах тощо. Передбачається ведення несільськогосподарських видів діяльності, які вже стали традиційними, наприклад «зелений туризм». У різних країнах соціальне землеробство має різний рівень підтримки з боку держави. У деяких країнах надається суттєва фінансова підтримка з боку держави, налагоджена співпраця між державними і приватними соціальними службами та господарствами, які надають соціальні послуги.

На базі одного або декількох фермерських господарств створюються так звані освітні ферми. Фактично їм надається статус навчального закладу. Основні напрями освітніх програм такі: освіта щодо бережливого ставлення до навколишнього середовища, впровадження органічних технологій, пропаганда здорового способу життя, ін. Одним з основних принципів реалізації освітніх програм є безперервне навчання впродовж усього життя. Ці ферми сприяють зміцненню відносин між мешканцями та різними суб'єктами, пов'язаними із соціальним землеробством. Утворюються нові сполучні ланки між фермерами, мешканцями сільської місцевості та отримувачами соціальних послуг. Наслідками зазначеної комунікації є можливість отримання додаткових джерел доходу, пропозиція послуг, які відповідають потребам різних соціальних груп, зміцнення місцевої ідентичності, сприяння інтеграції між поколіннями та реалізація принципів сталого розвитку. Девізом проекту є: соціальні зв'язки, здоров'я, здоровий спосіб життя та спільні дії на користь «маленької батьківщини». Модель універсальна і може бути впроваджена в будь-якому місці.

Польська модель соціального господарства на основі громад – це новий спосіб управління сільськими районами. Як модель соціальних інновацій вона базується на кооперативному способі ведення сільського господарства. Її ключовими поняттями є «соціальні зв'язки» та «спільнота». Як система вона виконує багато соціальних, екологічних, сільськогосподарських та економічних функцій у сільськогосподарському господарстві. Тип зв'язків системи можна описати як зв'язки сім'ї та спільноти.

Модель соціального господарства на основі громад (CSF) є об'єктом відкритого типу – вона не ізолює себе від оточення. Вона відіграє інтегративну роль завдяки міцності зв'язків між суб'єктами громади, які займаються землеробством. Це новий тип спільноти, що використовує ендогенний потенціал, коріння якого містяться там, де воно виникає, доповнюючи існуючі сімейні зв'язки зв'язками з іншими мешканцями найближчих населених пунктів.

Модель CSF підтримується різноманітними формальними та неформальними організаціями, а також іншими окремими фермами та зацікавленими жителями. Будучи пов'язаною із соціально заангажованим землеробством, модель CSF є елементом нового економічного порядку спільноти, який працює в гармонії з природним середовищем. Крім суто соціальних послуг пропонуються послуги на ринку праці, туризму та відпочинку, спорту, культури, збереження культурної спадщини, традиційних кустарних промислів. Дозволяє кооперативне землекористування та управління, використовує сільське господарство без хімікатів і екологічних методів вирощування рослин і тваринництва. Займається домашнім виробництвом, сприяє прямим продажам та роздрібній торгівлі сільськогосподарської продукції. CSF займається реалізацією інтеграційних, культурних та освітніх проектів, таких як «Освітня соціальна ферма» – ESF [10].

Модель ESF відповідає принципам, сформульованим Європейським економічним та соціальним комітетом, у рамках включення соціального землеробства в освітні програми та базується на системі освіти, запропонованої ЮНЕСКО. ЮНЕСКО, будучи провідною організацією Десятиріччя освіти для сталого розвитку, підготувала доповідь, зосереджуючись на питаннях адаптації знань у контексті сталого розвитку. У доповіді виділяються декілька методів навчання, які частково є загальноприйнятими, але також містять нові елементи.

Зазначені методи набули практичного змісту в багатьох країнах Східної Європи, у тому числі в Польщі. Освіта, спрямована на сталий розвиток в Польщі, продиктована насамперед Національною стратегією екологічної освіти, розробленою міністерством охорони навколишнього середовища. «Освіта з питань сталого розвитку» має такі цілі:

1. Формування повної обізнаності та пробудження інтересу суспільства до взаємопов'язаних економічних, соціальних, політичних та екологічних питань.

2. Забезпечення можливості кожній людині отримати знання та навички, необхідні для поліпшення стану навколишнього середовища.

3. Створення нових моделей поведінки, формування поглядів, цінностей та переконань груп і суспільств, беручи до уваги занепокоєння щодо якості навколишнього середовища [8].

Для досягнення поставлених цілей необхідно задовольнити певні вимоги. Вони включають дотримання та використання культурних, моральних та релігійних цінностей, забезпечення доступу суспільства до знань щодо природного середовища та способів догляду за її станом; зміну сучасних настроїв споживчого суспільства, визначення його шкідливого впливу на деградацію навколишнього середовища особливо на його нерозумну експлуатацію [9].

Освітня соціальна ферма є соціальним навчальним закладом для дорослих та дітей, яка створюється на базі одного або декількох фермерських господарств. Фактично їй надається статус навчального закладу. Основні напрями освітніх програм такі: освіта щодо бережливого ставлення до навколишнього середовища, впровадження органічних технологій землеробства, пропаганда здорового способу життя та ін. Один з основних принципів реалізації освітніх програм полягає в безперервному навчанні впродовж усього життя.

Слухачами ESF є мешканці сільських районів. Навчальний процес орієнтовано на ознайомлення слухачів із сучасними викликами цивілізації, інноваційними відносинами, методами гармонійного розвитку і турботи про здоров'я, соціальною відповідальністю. До першочергових цінностей ESF належать: поширення органічних способів ведення сільського господарства, місцева культура, сімейне господарство та побут, добросусідство, інтеграція між поколіннями, здоров'я.

Завдання, які вирішуються в освітньому соціальному господарстві, включають: розвиток власної ферми; впровадження багатофункціонального соціального сільського господарства; підтримка сільських та сімейних соціальних закладів; формування сенсу власної ідентичності та поваги до культурної спадщини; підтримка інноваційних освітніх програм; сприяння навчанню протягом усього життя; популяризація здорового способу життя (рисунок).

Схема впровадження моделі новітніх форм господарювання на селі

Висновки. Міжнародний досвід свідчить, що забезпечення стійкого розвитку сільського господарства спонукає до реалізації трьох основних завдань: екологічного здоров'я, економічної стійкості й життєздатності. Міжнародні підходи до стійкості ґрунтуються на принципі, що ми повинні задовольняти потреби сьогодення без шкоди наступним поколінням. Досягти це можливо за рахунок упровадження сучасних організаційно-правових механізмів управління як природними, так і людськими ресурсами. Управління людськими ресурсами включає розгляд соціальних обов'язків; управління земельними та природними ресурсами передбачає підтримку цієї життєво важливої ресурсної бази.

Соціальне господарство на базі громади є попередницею для нової форми сільського підприємництва з посиленням на ідею спільної діяльності, як-от використання синергетичного потенціалу окремих осіб та всієї громади. Окрім надання соціальних послуг, це створює інші можливості для отримання доходу від несільськогосподарських та сільськогосподарських операцій. Новий тип соціального господарства характеризується механізмами формування постійних зв'язків між різними соціальними суб'єктами та їх ролі в універсальному розвитку сільських територій.

Запорукою забезпечення сталого розвитку села без негативного впливу на навколишнє середовище є розвиток фермерських господарств за умови їх доступу до новітніх технологій, адаптованих до місцевих умов. Для реалізації зазначеного необхідно запровадити такий організаційно-правовий механізм, як доступність до отримання фахових консультацій із застосуванням сучасних безпечних технологій ведення бізнесу в сільськогосподарській сфері, постійний та своєчасний доступ до інформаційних ресурсів для ознайомлення з останніми науковими розробками.

Список використаних джерел

1. **Кристен О.** Индикаторы устойчивого развития в области сельского хозяйства / Олаф Кристен, Зита О'Халлорантольц. – Режим доступа : [sustainable – agriculture.org/wp – content/uploads/.../ilu – eisa.pdf](http://sustainable-agriculture.org/wp-content/uploads/.../ilu-eisa.pdf).
2. **Статистичні дані** ФАО. – Режим доступу : <http://faostat.fao.org>.
3. **Українська** модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. / за ред. Бородіної О. М, Гейця В.М., Прокопи І. В ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозування. – Київ, 2012. – 56 с.
4. **Чарлафті І.** Наука та стійкість / І. Чарлафті. – Режим доступу : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1319194>.
5. **Alston M.** Who is down on the farm? Social aspects of Australian agriculture in the 21st century / Alston M. // *Agriculture and Human Values*. – 2004. – 21(1), – P. 37 – 46.
6. **Kilpatrick S.** Benefits for All: How learning in agriculture can build social capital in island communities / Kilpatrick S., Falk I. – Access mode : <http://citeseerx.ist.psu.edu>.

7. **Reiman K.** Social conditions for the endogenous growth of territorial units / K. Reiman // Economic Science for Rural Development. – 2006. – № 11. – P. 94 – 98.
8. **Przez** Edukację do Zrównoważonego Rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej / Ministerstwo Środowiska. – Warszawa, 2001.
9. **Sztumski W.** Zrównoważony rozwój – niezrównoważona dewastacja środowiska i jej skutki / Sztumski W. // Problems of Sustainable Development. – 2014. – № 9. – S. 89 – 96.
10. **Wioletta K.** Community-based Social Farming (CSF) and its educational function / Wioletta K. // Problems of Small Agricultural Holdings. – 2017. – № 2. – P. 17 – 20.

List of references

1. **Kristen O.** Indikatoryi ustoychivogo razvitiya v oblasti selskogo hozyaystva / Olaf Kristen, Zita O'Hallorantolts. – Rezhim dostupa : sustainable – agriculture.org/wp – content/uploads/.../ilu – eisa.pdf.
2. **Statystychni dani** FAO. – Rezhym dostupu : <http://faostat.fao.org>.
3. **Ukrainska** model ahrarnoho rozvytku ta yii sotsioekonomichna pereoriantatsiia : nauk. dop. / za red. Borodinoi O. M, Heitsia V.M., Prokopy I. V ; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuvannia. – Kyiv, 2012. – 56 s.
4. **Charlafti I.** Nauka ta stiikist / I. Charlafti. – Rezhym dostupu : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1319194>.
5. **Alston M.** Who is down on the farm? Social aspects of Australian agriculture in the 21st century / Alston M. // Agriculture and Human Values. – 2004. – 21(1), – P. 37 – 46.
6. **Kilpatrick S.** Benefits for All: How learning in agriculture can build social capital in island communities / Kilpatrick S., Falk I. – Access mode : <http://citeseerx.ist.psu.edu>.
7. **Reiman K.** Social conditions for the endogenous growth of territorial units / K. Reiman // Economic Science for Rural Development. – 2006. – № 11. – P. 94 – 98.
8. **Przez** Edukację do Zrównoważonego Rozwoju. Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej / Ministerstwo Środowiska. – Warszawa, 2001.

9. **Sztumski W.** Zrównoważony rozwój – niezrównoważona dewastacja środowiska i jej skutki / Sztumski W. // Problems of Sustainable Development. – 2014. – № 9. – S. 89 – 96.

10. **Wioletta K.** Community-based Social Farming (CSF) and its educational function / Wioletta K. // Problems of Small Agricultural Holdings. – 2017. – № 2. – P. 17 – 20.

Надійшла до редколегії 03.11.18